

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Дениса Алуш Черма
„Балканският интелектуален елит през XVII век и албанската литература:
Пйетър Богдани“
от доц. д-р Раки Бело

Професионално направление: 2.1. Филология
Научна специалност: Български език
Научен ръководител: проф. д-р Лилия Илиева

Дениса Черма е българка от Албания. Тя е изцяло възпитаничка на Филологическия факултет към ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград – завършила е успешно специалността българска филология бакалавърска и магистърска степен, а сега е кандидат за образователната и научна степен „доктор“.

Дисертационният труд на Дениса Черма на тема „*Балканският интелектуален елит през XVII век и албанската литература: Пйетър Богдани*“ се състои от уводна част, четири глави, които са основната част на изследването, заключение, приложение и библиография. Общият обем на работата е 152 компютърни страници. Това е приемлива дължина на текста за подобна разработка.

Дисертацията започва с *Увода* (с. 2-5). Черма накратко обосновава необходимостта от едно такова изследване, чрез което прави опит да разкрие един съществен етап от културата на албанския език и албанската католическа книжнина през XVII в., който има свои паралели в културата на другите народи от Югоизточна Европа. Изследвания от подобен вид, свързани с албанската литература и албанския език, не са чести в българския език, затова такива проучвания са необходими. Те са ценни и за

нещо друго, защото, както подчертава авторката, хвърлят светлина и върху развитието на българската книжовност от същия период, представена главно чрез изявите на българските католици, какъвто е и случаят с албанската литература (с. 2-3). Много ясно и точно са формулирани целта и задачите на дисертационния труд (с. 3). Дениса Черма в нейното интердисциплинарно изследване използва преди всичко комплексен филологически метод за описание на явленията (с. 3-4). Като материали за изследването авторката използва писмени текстове от XVII в. и критически разработки преди всичко на албански език, който тя владее отлично, както на книжовно, така и на диалектно ниво, което ѝ позволява да ги изследва задълбочено старинните текстове и от време на време да прави точни преводи на български. Дисертантката използва и оригинални материали на италиански и английски, които владее много добре. Главно внимание в изследването е насочено към творчеството на едни от най-забележителните личности на старата албанска литература, католическите свещеници Франг Барди и Пийетър Богдани. А личността и делото на Богдани са свързани и с българите и българските земи.

Правилно постъпва авторката, че в увода представя и общи данни за албанския език и хипотезите, свързани с неговия произход (с. 4-5). Това дава възможност на читателя да придобие представа за този интересен балкански език, който е естествен продължител на някои от старите езици, говорени на Балканите.

За успешната реализация на поставената цел дисертантката е посветила четири глави.

Първата глава *Първи писмени паметници на албанския език* (с. 6-38) представлява подробен преглед на ранните книжовни изяви на албанския език и е разделена на няколко части. Този преглед започва от датата 14 юли 1284 г., когато за първи път е упоменато съществуването на албанския език. Авторката спира вниманието си върху дискусиите и неизяснения

докрай въпрос в албанистиката, отнасящ се до първия писмен документ на албански език (с. 6-14). След това, тя детайлно представя и анализира първата печатна книга на албански език от Гьон Бузуку („Meshari“, на бълг. „Требник“ от 1555г.), свързана с средите на албанските католици и писана на гегийски диалект, т.е. на диалекта на Северна Албания, с латиница. За звуковете в албански език, които липсват в латински език, авторът използва няколко букви, напомнящи кирилицата. Въпреки че книгата съдържа преводи от латински на католическа литургия, тя има и авторска проза на много хубав език, с вече кристализирани езикови форми (с. 14-19). Другата книга, на която дисертантката с право се спира, е писана на тоскийски, на диалекта на Южна Албания, от Лек Матрънга („Embsueme e krështerë“, на бълг. „Християнската вяра“ от 1592 г.) и е първата книга на този диалект и втората за албанския език. В *Катехизиса* се намира и първото албанско стихотворение, преведено на български от докторантката, при това доста успешно. Добре е, че Черма се спира на тези две книги, защото те имат голямо значение за историята на албанския език и литература, посредством тях можем да установим и близостта, която е съществувала между двата албански диалекта (с. 19-21). През XVII век са отпечатани и други книги на гегийски диалект от албанските католически епископи Пйетър Буди, Франг Барди и Пйетър Богдани, служили в северната част на Албания, които Черма също споменава в тази глава. Интерес представлява Пйетър Буди, автор на три книги на гегийски, който дисертантката с право нарича *книжовник и революционер* (с. 22-25). Той се смята и за първия поет в албанската литература. На Франг Барди и Пйетър Богдани тя е посветила отделни глави в дисертацията..

Авторката постъпва правилно като обръща по-голямо внимание на католическата традиция в старата албанска литература, защото творбите от тези автори са иноваторски и истински съкровища, както за албанския език, така и за албанската литература. Разбира се, тя не остава без

внимание и други автори, които принадлежат към други традиции, съответно мюсюлманската и православната, които имат свой принос и значение за албанския език и литература (с. 27-37). Интересна е литературата, която се пише на арабица, със субективна тематика според работата или поста, който заемат писателите. Книжовността, свързана с православието в Албания, според авторката се изразява преди всичко с първия превод на евангелието на албански език, направен от гръцки. В няколко страници тя, чрез използване на богата литература, ни запознава с различните хипотези относно извършителя на превода и с използваните азбуки за писане на тази книжовност, свързана с православието. Тази литература принадлежи към малко по-късен период, края на XVII век и продължава през XVIII век. Въпреки че в темата на дисертацията като период е посочен XVII в., мисля че това допълнение, което прави Дениса Черма, е от полза за изследването.

Втората глава *Албанската лексика през XVII век* (с. 38-66) е доста обемна в дисертационния труд. В нея авторката фокусира вниманието си върху едно от най-важните произведения за езика и културата на албанците през XVII век. По-точно тя разглежда Латинско-албанския речник на Франг Барди (алб. Frang Bardhi или Frangu i Bardhë, лат. Franciscus Blanchus) под заглавие *Dictionarum latino-epiroticum* (където думата *epiroticum* е синоним на албански), издаден в Рим през 1635 г., който е първият речник на албанския език и първата книга с нерелигиозно съдържание. Той съдържа 5640 единици. В приложението към речника има списък със имена на някои места, на най-известните албански пословици и изрази, събрани от различни региони на Албания, както и два текста, които са считани за образец на народната диалогична реч. Това съдържание е причината Барди да бъде наречен първия лексикограф на албанския език, първия фолклорист и първия албански етнограф, познат досега. Авторката се спира на всички изследователски трудове, свързани с речника на Ф.

Барди, извършва изключително подробен анализ на неговото лексикално съдържание, като прави и превод на лексемите от албански на български език, нещо което не е правено досега, и се опитва да открие европейски и балкански паремии в него. Черма също така се спира и върху въпроса за славянските заемки в албанския език, вълнуващ различни учени. Заемките от съседните славянски езици, намерени в речника на Барди, тя се опитва да ги разпредели в няколко тематични области. Това е важно за специалистите, защото, както казва и авторката, от тях могат да се правят важни изводи за културните контакти между албанците и южнославянските им съседи.

Третата глава *Пйетър Богдани – жизнен път. Данни за рода Богдани* (с. 67-91) и четвъртата глава *Четата на пророците – класическа творба на албанската литература* (с. 92-122) са основни за труда и според мен най-интересните. Тази същинска част на изследването си дисертантката закономерно започва с данни за живота и за рода на албанския класик Пйетър Богдани. Тя подробно проследява жизнения му път, привежда данни за произхода на фамилията му, дадени от самия него и от други известни автори и прави кратка родословна схема на Богдани. Интерес представляват свидетелствата, свързани с детството на Богдани. Те съдържат информация, свързана с България и по-точно с Чипровци, може би най-известният в Европа български град през XVII и XVIII век, където Богдани учи в франческанския колеж. За Дениса Черма от значение е и патриотичното дело на Богдани, като един от организаторите на балканската съпротива, съставена от албанци, сърби, хървати, българи и др., срещу турците. Ако в третата глава авторката фокусира вниманието си върху динамичния и труден жизнен път на Пйетър Богдани от раждането до неговата смърт, житейските и творческите му връзки с известни европейски личности по онова време, то в следващата основна за изследването четвърта глава е върху Богдани като автор класик, който

заема заслужено място в старата албанска литература. Докторантката с право избира този автор и го поставя в основата на нейната дисертация, защото той е най-оригиналният писател на старата албанска литература. Книгата му *Четата на Пророците* (на лат. *Cuneus prophetarum*, на алб. *Çeta e profetëve*), издадена в Падуа през 1685г. е първото важно произведение написано на албански, без да е превод от друг език. Тя се счита за най-важното произведение на старата албанска литература и е първата книга, която може да се смята за литературна с хубав, чист и стилизиран албански език на висотата на един книжовен език. Той се интересува много и от старите албански думи и използва богатата лексика. Тази книга е от особен интерес и за другите балкански страни. Докторантката прави подробен и професионален анализ на това класическо произведение, като започва от самото заглавие (с. 95-96) и продължава със стихотворните посвещения в текста (с. 96-101), с шестте медни гравюри в нея (с. 102-108), с уникалния цикъл на *Сибилите* (с. 109-118) за да го постави най-накрая в европейски, балкански и национален план (с. 118-122). Професионално подхожда авторката при тълкуването на думата *çetë* в албанското заглавие на творбата, която според нея съответства точно на българската дума „чета“. Особено внимание отделя на гравюрите от книгата, а по-специално на тази, представяща десетте сибили, на които освен стандартните латински означения са дадени и втори, които ги представят като девойки от различни региони между Призрен и София, облечени в национални костюми. Права е Черма, когато казва, че това би трябвало да привлече вниманието и на българските етнографи, защото едната от девойките е означена като „Българка“, друга като „Софиянка“, има и „Скопянка“.

В *Заключението* (с. 123-126) докторантката ни запознава с трудностите, които трябваше да преодолее по време на писането на дисертацията, свързани с труднодостъпните и редки издания и старинната

форма на албанския език, на която са написани. На основата на цялостния анализ на материала тя прави основните изводи и определя седем приносни момента на дисертационното изследване .

Изворните материали, речниците и библиографията (с. 126-137) са добре подбрани със заглавия на албански, италиански, английски и български език, които авторката използва в оригинал. Те съответстват на проблематиката на изследването.

Съдържанието, събрано в две страници (с. 138-139), дава точна и подробна информация за това, което предлага авторката в дисертацията.

Следват няколко страници *приложения* към дисертацията с текстове на италиански и албански език (с. 140-149), свързани с Пйетър Богдани, някои от които авторката превежда на български, и снимки от град Лорето (с. 149-152), Италия, направени лично от нея, на бившия Илирийски колеж, където Пйетър Богдани е продължил обучението си след Чипровци.

Авторефератът към дисертацията е в обем от 42 страници и дава подробна и точна представа за структурата, идеите и приносите в дисертационния труд, както и за използваната методология.

Дениса Черма заедно с дисертационния си труд е представила и три публикации по темата, от които две са вече публикувани в авторитетни реферирани научни издания, за които се изисква независима научна оценка, а едната е приета за печат.

В **заключение** бих казал, че крайното ми впечатление от представения труд на докторантката Дениса Алуш Черма е много добро. Представен, проучен и изследван е огромен масив от литературни текстове на албански, италиански, английски и български език, извършена е огромна анализаторска работа и са предложени убедителни интерпретации. Направени са важни общи изводи за старата албанска литература, като е поставена в един по-общ балкански и европейски план. Трудът показва, че авторката притежава задълбочени знания и

изследователска способност и смелост, защото задачата, която си е поставила е наистина трудна. Нито един български изследовател досега не е правил подобно проучване за този важен период от албанската литература. Дениса Черма е първата, която прави такъв опит, при това успешен. Работата е много интересна и, при евентуално отпечатване, ще бъде полезна не само за специалисти, занимаващи се с албанска и балканска литература, но и за студенти балканисти, както и за работещи в хуманитарните области на науката.

Всичко, казано дотук, ми дава основание убедено да предложа образователната и научна степен „Доктор“ да бъде присъдена на Дениса Черма.

02.09.2019 г.

доц. д-р Раки Бело

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“